

HETERONORMATIVNOST IN REGULACIJE RODNOSTI

Metka MENCIN ČEPLAK

Univerza v Ljubljani Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: metka.mencin-ceplak@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Prispevek izhaja iz Foucaultove teze o regulaciji seksualnosti kot eni ključnih strategij biopolitike. Analizira vlogo heteronormativnosti v populacijskih politikah ter v raziskovanju izvorov spolnih razlik in spolne usmerjenosti. Vir empiričnih podatkov za Slovenijo so politične razprave o rodnosti in pravni regulaciji pravic na področju družinskih in partnerskih razmerij ter pravic, povezanih z nosečnostjo, za analizo heteronormativnosti v znanstvenem raziskovanju pa odmevne raziskave na področju genetike, ki izhajajo iz predpostavke o bioloških izvorih (isto)spolne usmerjenosti. Analiza potrjuje predpostavko, da je skladnost vedenja z vladajočimi spolnimi in seksualnimi normami ter s tem povezanimi hierarhijami eden od ključnih kriterijev za regulacijo dostopa do ugodnosti in pravic, ki jih zagotavlja oziroma jamči država, vrsta raziskav na področju medicine in genetike (npr. odkritje genoma) pa opravičuje diskriminatorno regulacijo in (vsaj implicitno) tudi potencialno razraščanje evgeničnih praks..

KLJUČNE BESEDE: istospolna usmerjenost, heteronormativnost, enakost, diskriminacija, genetika, evgenika, svoboda izbire

ETERONORMATIVITÀ E REGOLAZIONE DELLA FERTILITÀ

SINTESI

Il contributo prende le mosse dalla tesi di Foucault sulla regolazione della sessualità come una delle strategie chiave della biopolitica. Esso analizza il ruolo della eteronormatività nelle politiche demografiche e nella ricerca delle origini delle differenze di genere e degli orientamenti sessuali. I dati empirici per la Slovenia sono tratti dai dibattiti politici sulla natalità e sul regolamento giuridico dei diritti nel campo dei rapporti familiari e di coppia, e in quello dei diritti legati alla gravidanza; per l'analisi dell'eteronormatività nella ricerca scientifica si fa riferimento invece alle ricerche di successo nel campo della genetica che presuppongono le origini biologiche dell'orientamento (omo) sessuale. L'analisi conferma l'ipotesi che il conformismo comportamentale è con i generi dominanti, con le norme sessuali e le gerarchie ad essi legate, uno dei criteri chiave per la regolazione dell'accesso ai vantaggi e ai diritti assicurati ovvero garantiti dallo Stato; e mostra che alcune ricerche nel settore della medicina e della genetica (ad es. la scoperta del genoma umano) giustificano la regolazione discriminatoria e (almeno implicitamente) anche la potenziale crescita delle prassi eugenetiche.

PAROLE CHIAVE: orientamento verso lo stesso sesso, eteronormatività, uguaglianza, discriminazione, genetica, eugenetica, libertà di scelta

UVOD

Prispevek izhaja iz Foucaultove teorije biopolitike, katere privilegiran objekt je seksualnost.

Seksualnost je namreč v »križišču telesa in populacije« (Foucault, 2007, 99), zato je v zahodnem svetu vse od konca 18. stoletja, ko je objekt vladanja postala populacija, tudi objekt discipliniranja in regulacije. Ker je seksualnost povezana z biološko reprodukcijo in s tem povezanimi tveganji reprodukcije bolezni, motenj ter drugih telesnih in duševnih hib, postane privilegiran objekt medicinskega nadzora, preiskovanja in upravljanja, osnovna enota in cilj aparatov za korigiranje ali usposabljanje pa ostaja individuum (Foucault, 2000, 2007). V imenu skrbi za »kvaliteto« populacije se še posebno pazljivo nadzoruje in preiskuje seksualnost vseh, ki naj bi jo ogrožali. V zadnjih dveh stoletjih so vednosti o človeškem telesu in duševnosti iznašle vrsto oznak za seksualne prakse, ki naj bi ogrožale kvaliteto populacije, npr. »oznake ‚moralne norosti‘, ‚genitalne nevroze‘, ‚odklona od plodilne smeri‘, ‚izroditve‘ ali ‚psihične neuravnoteženosti‘« (Foucault, 2000, 44). *Izroditve* in nevarnost *izroditve* odtlej opravičujeta različne posege v telo in dušo ter različne oblike regulacije razmnoževanja – v imenu kvalitete populacije, v imenu svobode izbire in človekovih pravic ali v imenu obojega.

Namen pričujočega prispevka je opozoriti na kompleksno povezavo med nacionalističnimi, patriarhalnimi, heteronormativnimi in biologističnimi predpostavkami populacijskih politik, ki uveljavljajo in utrjujejo spolne in seksualne norme ter hkrati služijo za podlago zakonske regulacije pravic, povezanih z biološko in kulturno reprodukcijo prebivalstva. Prispevek namenja osrednjo pozornost heteronormativnosti teh regulacij, pri tem pa izhaja iz teze, da se diskriminacijske prakse, povezane s spolno usmerjenostjo, spolom in nacionalnostjo, vsaj implicitno utemeljujejo na skupni predpostavki: na predpostavki o genskih, bioloških izvorišnih spolne usmerjenosti, spolnih in nacionalnih razlik. Kako razširjena in nevarna je ta predpostavka, dokazujemo z analizo najodmevnejših genskih raziskav (isto)spolne usmerjenosti; nekatere med njimi namreč nedvoumno zagovarjajo evgenične prakse, ki naj bi ščitile vladajoči red, utemeljen na spolnem binarizmu in heteroseksualnosti. V tem kontekstu obširneje analiziramo primer Slovenije: pravno regulacijo pravic, povezanih z nosečnostjo, družinskimi in partnerskimi razmerji, ter politično argumentacijo neenakosti, še posebno diskriminacije gejev in lezbijk. Pri tem se omejujemo predvsem na politične razprave ob obravnavi predloga populacijske politike l. 1989, zakona o oploditvi z biomedicinsko pomočjo in zdravljenju neplodnosti ter predlogov za zakonsko ureditev istospolnih partnerskih in družinskih skupnosti.

SPOL, SEKSUALNOST IN NACIONALNA OGROŽENOST

Kot analizira Foucault (2000), je buržoazija v 18. stoletju seksualnost postavila v središče skrbi za lastno telo, dolgo življenje in zdravo potomstvo, s čimer naj bi si zagotovila in ohranila vrednost, prednost in premoč pred drugimi razredi. Konec 19. stoletja je nadzor razširila na nižje sloje, da bi omejila širjenje nalezljivih bolezni in zadovoljila potrebe, ki izhajajo iz ekonomskih nujnosti (potrebe po sposobni, zdravi delovni sili in regulaciji rodnosti). Tako razširitev nadzora je omogočila nova tehnologija vladanja z razvejano mrežo institucij. Vendar se je razlikovanje med razredi ohranilo – strogost in načini izvajanja prepovedi namreč niso bili za vse razrede enaki. Pri uveljavljanju kriterijev razlikovanja in praks, ki naj bi zagotovile kvaliteto reprodukcijo, pri vzdrževanju »normalnosti« in »zmernosti« ter uveljavljanju teh norm med drugimi razredi je buržoaziji pomagal nacionalizem – kot »verjetno najmočnejša in najučinkovitejša ideologija moderne dobe« (Mosse, 2005, 21). Nacionalizem, zagovornik spodobnosti, je namreč prilagodljiv in sprejemljiv za vse: »Nacionalnost in spodobnost sta vsakomur pripisali njegovo mesto v življenju, moškemu in ženski, normalnemu in nenormalnemu, domačinu in tujcu; vsakršna nejasnost med temi kategorijami je grozila, da bo povzročila kaos in izgubo nadzora.« (Prav tam, 30–31).

Kot prepričljivo analizirata Foucault in Mosse, pozneje pa tudi Yuvall-Davis (1997), se nacionalizmi tesno navezujejo na spolne in seksualne dihotomije in hierarhije. Spogledujejo se namreč s tezama o obstoju ras in biološki reprodukciji naroda ali *zgolj* opozarjajo na nepremostljive oz. nezdržljive kulturne razlike, pri čemer kulturo dejansko obravnavajo kot »raso« – kultura je *zgolj* drugo ime za »raso«. T. i. populacijske politike so ključni element »biopolitike človeške vrste«, kot Foucault (2007) označuje regulacijske sisteme, katerih cilj je kontrola mehanizmov, ki podpirajo biološke procese in organizacijo oblasti nad življenjem ter telo podrejajo normam, koristnim za ekonomske načine produkcije in državo. Njihov cilj je uravnavanje biološke (in vsaj prikrito tudi ideološke) reprodukcije oziroma številčnosti in *kvalitete* prebivalstva na ozemlju države ali na ozemlju, ki ga naseljuje določena etnija.

Najradikalnejši program upravljanja populacije, katerega privilegiran objekt je biološka reprodukcija, se je razvil pod nacizmom – državno vodena evgenika. Vendar vprašanje *zaslužnosti* zaposluje tudi manj radikalne programe upravljanja populacije. Gre za vprašanja, katere ženske so vredne materinstva, koliko, kdaj, pod kakšnimi pogoji in komu ali za koga naj rojevajo; kateri/kakšni otroci naj se rodijo in rojstvo katerih bi bilo ekonomično preprečiti. Država regulira populacijo z (ne) dostopnostjo kontracepcije, abortusa in medicinske pomoči pri reprodukciji; s programi prenatalnih genskih preiskav in »prostovoljne« selekcije zarodkov; z neprostovoljno sterilizacijo telesno in duševno hendikepiranih.

nih, deprivilegiranih etničnih skupin in brezdomnih; posredno s selektivnim sistemom otroških dodatkov in družinskih prejemkov oz. s celotnim sistemom socialnega varstva in zaposlovanja. S prikrito ali odkrito selektivnostjo nagraduje zaželene potencialne roditelje in skrbnike, torej tiste, ki si *zaslužijo* starševsko vlogo, in diskriminira tiste, ki jih odkrito ali prikrito označi za nevedne (biološkega in socialnega) starševstva – ker naj bi bili nevarni otrokom, narodu¹ ali državi. Državljanstvo je prvi kriterij omejevanja pravic, objekt populacijskih politik in praks pa so praviloma ženske. Ne izvaja jih samo država; analize Yuval-Davis (1997) npr. opozarjajo na prakse farmacevtske industrije, ki »prostovoljke« za preizkušanje novih kontracepcijskih sredstev izbira med marginaliziranimi.

S strategijami populacijske politike država nadzoruje in disciplinira. Objekt nadzora in discipliniranja so predvsem ženske, ker je v prevladujoči delitvi dela vzgoja, ki je neločljivo povezana z vsakdanjo skrbjo za otroka, predvsem dolžnost žensk. Ženske so ključni člen v ideološki reprodukciji, torej tudi v reprodukciji ideologije, ki obstoječi red in gospostvena razmerja interpretira kot posledico naravnih razlik in zaslužnosti. Zato ne preseneča, da prav politična gibanja, ki poskušajo politično hegemonijo vzpostaviti s sklicevanjem na ogroženost skupine oz. kolektiva (»rase«, naroda/etnijske, države, civilizacije, kulture, religije), praviloma opozarjajo (tudi) na nevarnosti, ki da ogrožajo »njihove« ženske in preko njih celo »skupnost«; za nevarne npr. razglašajo ideje in prakse emancipacije, liberalno zakonodajo, »tuje« moške (gl. Spike Peterson, 1999). Pri tem se sklicujejo na biološke razlike oz. značilnosti – neenakosti in diskriminacije izpeljujejo iz anatomije in jih s tem depolitizirajo. Uspeh te strategije temelji na dejstvu, da so prav spolne razlike najbolj naturalizirane razlike, zaradi česar strukturirajo vse druge hierarhije. Posledica tega je tudi samoumevna heteronormativnost: proizvaja in reproducira jo samoumevnost nenehnega opredeljevanja glede spola, samoumevna spolna obeležitev vsake identitete.

Feministične avtorice (npr. Elshtain, 1991; Kandiyoti, 1991; Pettman, 1992; Spike Peterson, 1999; Yuval-Davis, 1997) analizirajo, kako ženske, obravnavane kot prenašalke kulture, označujejo skupinsko/skupnostno identiteto. Ženska označuje meje nacionalne identitete, je nosilka odgovornosti za reprodukcijo skupine in varuhinja kulturnega partikularizma. Kot metafora za nacijo so ženske objekt pritiskov, nadzora in hkrati zlorab, nasilja, zapeljevanja »drugih« moških. Metafora ženske kot nacije (ki se je razvila iz personifikacije narave kot ženske) deluje le, če je zamišljeno telo, torej ženska,

razumljeno kot (heteroseksualno) rodovitno, opozarja Spike Peterson (1999, 48). Domovina je žensko telo in tako vselej v nevarnosti zaradi možnosti tujih vdorov – tujih moških/tuje sperme. Moški, ki ne morejo ubraniti svojih žensk/naroda, izgubijo pravico do tega telesa, do tega naroda – takó posilstvo postane metafora za nacionalno ponižanje oz. ponižanje države. Posilstvo kot družbena strategija je neposredno povezano z rigidnima dihotomijama moško – žensko ter mi – drugi; dominacija prvega nad drugim opravičuje domnevna grožnja s strani drugega. Spolne ideologije, opozarja Chatterjee (1989, v Spike Peterson, 1999, 50), pa hkrati služijo tudi kot opravičilo za »civilizacijske misije« kolonialnih sil, ki naj bi ženske rešile izpod tiranije njihovih lastnih moških; še več, položaj žensk v koloniziranih deželah kolonizatorji implicitno obravnavajo (zlorablajo) kot znak represivnosti celotne kulturne tradicije in s tem dodatno opravičujejo kolonizacijo.

Zaradi vsega tega ne preseneča, da nacionalistične ideologije tako radikalno zavračajo emancipacijo žensk, predvsem ko se razširi na področje (biološke) reprodukcije; da vztrajajo pri taki normativni ureditvi družine, ki podpira patriarhalna razmerja; da problematizirajo državno podporo enostarševskim družinam ter ostro nasprotujejo pravnemu in simbolnemu izenačevanju istospolnih in raznospolnih partnerstev in starševstev. Heterospolna družina namreč velja za ključno mesto konstrukcije moških in ženskih identitet, družbenih procesov, ki konstruirajo spolno obeležene identitete in skoraj ne dopuščajo spolne nevtralnosti. Zato se tudi istospolna partnerstva v najboljšem primeru obravnavajo zgolj kot izjema, ki si (v najboljšem primeru) zasluži toleranten odnos. Istospolna usmerjenost torej ne velja za problematično samo zato, ker ogroža tradicionalne norme moškosti in dominacijo moškosti, ali zato, ker se ji pripisuje neproduktivna seksualnost, s čimer naj bi ogrožala biološko reprodukcijo (naroda in človeštva nasploh).² Za problematično velja predvsem zato, ker zanika »naravne« (biološke) temelje družbene delitve dela in ker nasprotuje nekakšnemu naravnemu načrtu in na njem utemeljeni morali.

Človeško bitje v procese reprodukcije in naturalizacije binarnih spolnih identitet ter heteronormativnega simbolnega reda praviloma vpelje družina, zato je – podobno kot šola – vselej v središču ideoloških/političnih bojev. V bojih za enakost ne glede na spolno usmerjenost so prav izobraževalni programi ter zakonsko in vrednostno izenačevanje različnih oblik partnerskih in družinskih skupnosti tarča najbolj zagrizenih nasprotovanj. V Sloveniji so bili javnega zgražanja deležni predlogi za izenačitev pravnega statusa istospolnih in raznospolnih partnerstev

1 V zvezi s tem je indikativna izjava člana skupine za davčno reformo vladnega odbora za reforme v vladi J. Janše (2004–2008), ki je javno zagovarjal obdavčitev »Neslovencev«: »... dejstvo je, da če govorimo o tem, da izumiramo, in če je eden od glavnih ciljev povečanje natalitete, potem bi morali biti po tej logiki seveda obdavčeni tudi oni, ne glede na to, ali imajo otroke ali ne. In sicer zato, da bi bil delodajalec motiviran, da zaposli Slovence« (*Mladina*, 7. 3. 2005).

2 Bobrowa in Baileyja na primer homoseksualnost bega, ker se ne ujema z evlucijsko teorijo (2001, 1). Sprašujeta se, kako to, da je homoseksualnost tako vztrajna, če pa »drastično znižuje rodnost«. To je po njunem paradoksu evlucijske teorije, ki zahteva pojasnilo.

in družin; zakonski predlog, ki bi oploditev z biomedicinsko pomočjo omogočil tudi ženskam, ki nimajo moškega partnerja; izobraževalni programi in akcije, katerih cilj je dekonstrukcija spolnih binarizmov, spolnih in seksualnih hierarhij (npr. zloženska »Spolnost in AIDS«, programi Amnesty International na šolah). Predmet najbolj radikalnih napadov ni le izenačevanje v pravicah, ampak predvsem simbolno izenačevanje, ki istospolnim parom, enostarševskim in istospolnim družinam priznava enakovrednost z raznospolnimi. Zgodovina samostojne Slovenije je eden od mnogih primerov nacionalnih držav, ki so nastajale ob tesni podpori nacionalističnih pronatalitetnih politik, ki jih ne skrbi nizka nataliteta kar tako, ampak nizka nataliteta tistih, ki veljajo za vredne (prim. Jalušič, 2002; Knežević Hočevar, 2011). Take politike se nevarno spogledujejo z rasističnimi predpostavkami o biološki reprodukciji naroda.

SLOVENIJA: PATOLOGIZACIJA ISTOSPOLNE USMERJENOSTI

V Sloveniji je mesto vladajoče ideologije že pred večstrankarskimi volitvami leta 1990 zasedla ideologija nacionalne ogroženosti, ki geje in lezbijke obravnava kot neproduktivne, nemoralne, patološke izrodke. Ti naj bi podobno kot »kariéristične« ženske, (velikim) družinam nenaklonjena država, priseljenke in priseljenci ogrozili biološko in kulturno reprodukcijo Slovenk in Slovencev. Gre za ideologijo, ki se širi z odkrito sovražnim govorom v parlamentu, z na videz nevtralnimi sklicevanjem na znanost, pa tudi s »toleranco«, s kakršno njeni pristaši deklarativno pristajajo na načela demokratične družbe (Združenje za demokratizacijo javnih glasil, 1993; pismo poslanske skupine SLS, 2004) in hkrati opozarjajo, da je istospolni usmerjenosti treba postaviti jasne moralne in zakonske omejitve, tako da bi tiste, ki jo prakticirajo, tiste, ki čutijo erotična nagnjenja do oseb istega spola, in tiste, ki zagovarjajo enakost (in »enakovrednost«) ne glede na spolno usmerjenost, spremljalo vsaj nelagodje.

[...] istospolna partnerstva nimajo posebnega družbenega pomena in jih ne kaže pospeševati. So zgolj nekaj, kar obstaja in je prav, da vsaka družba tolerira, zato jih zakon lahko le zgolj ureja ali omejuje. (Pismo poslanske skupine SLS, 2004.)

Enaka obravnava gejev in lezbijk, samskih žensk in žensk v paru z moškimi v postopkih oploditve z biomedicinsko pomočjo ter enaka obravnava istospolnih in heterospolnih partnerstev in družin v družinski zakonodaji bi slej ko prej vplivala na spreminjanje družbenih norm, na odnos do spola, spolnih delitev in spolnih razlik ter

na zmanjšanje nelagodja zaradi istospolne usmerjenosti. Zagovorniki družbenega reda, utemeljenega na spolni dihotomiji in heteroseksualnosti, to razumejo kot spodbujanje širjenja homoseksualnosti; zakonsko neenakost gejev in lezbijk, istospolnih partnerstev in družin torej razumejo kot legitimno strategijo ohranjanja obstoječega družbenega reda. Sredi osemdesetih je emancipacijskemu gibanju diskriminacijo zaradi spolne usmerjenosti (ki jo je Slovenija dekriminalizirala leta 1977) uspelo vzpostaviti kot relevantno politično vprašanje, torej kot problem neenakosti in kot kršenje človekovih pravic. V zgodovini samostojne Slovenije pa politične razprave o pravicah gejev in lezbijk vselej znova patologizirajo istospolno usmerjenost in celo – bolj ali manj odkrito – obujajo fantazme iz obdobja najhujšega preganjanja (zgodovinski pregled emancipacijskih bojev in reakcij gl. Velikonja /ur./, 2004; Mencin Čepelak in Kuhar, 2010; Velikonja, 2011). Te razprave združujejo, običajno sicer nekonsistentno, ideje o biološki reprodukciji naroda in biološki reprodukciji kot moralni dolžnosti Slovenk in Slovencev, o nevarnostih degeneracije in celo ideje o propadu naroda zaradi nizke rodnosti in/ali kršenja seksualnih in spolnih norm.

Vzorčni primer izjave, ki združuje ključne obsodbe na račun gejev in lezbijk (povzema in interpretira pa jih večina analiz diskurzov o istospolni usmerjenosti v Sloveniji), je že omenjena izjava Združenja za demokratizacijo javnih glasil, ki sta jo podpisala njegov predsednik A. Dolenc (dr. medicine) in tajnik V. Vodopivec (Delo, 29. 5. 1993). V obtožbi na račun Ministrstva za šolstvo in šport, ki je podprlo zgibanko »Spolnost in AIDS«, kjer je bila objavljena fotografija skupine golih moških, so med drugim zapisali:

Nenaravne oblike spolnosti, kjer gre velikokrat tudi za zlorabe, pa so pretežno lastnosti spolno drugače usmerjenih ljudi, ki jih je sicer treba tolerirati in so poleg tega upravičeni do ustreznega zdravljenja. Gre za ljudi, ki so izrodek družbe, saj v nobenem primeru s svojimi oblikami spolnosti ne morejo imeti potomcev, torej so že v prvi generaciji obsojeni na izumrtje in so mrtva veja na živem drevesu življenja. V kolikor imajo potomce iz svojih normalnih spolnih odnosov in svoje otroke navajajo na spolne perversnosti, pa so krivi zlorabe svojih lastnih otrok na najboljčutljivejšem področju.

Ta izjava združuje predpostavko o naravni heteroseksualnosti, nenaravni in/ali bolezenski homoseksualnosti, predpostavko o genskih vzrokih homoseksualnosti in evolucionistično predpostavko o modrem naravnem načrtu, ki da je poskrbel, da se »njihova vrsta« ne more

3 Manj radikalna, vendar še vedno izredno (strokovno in politično) sporna je ocena vodje psihologov v republiškem štabu za teritorialno obrambo leta 1993, češ da je »tovrstna spolna usmerjenost pogosto povezana z nekimi drugimi nevrotičnimi ali emocionalnimi motnjami. Konkretno je homoseksualnost pogosto povezana z uživanjem mamil in se kaže v posebnih oblikah obnašanja. Na sestanku psihologov smo ta problem preučili in enotno mnenje je bilo, da sicer v naši vojski ne zagovarjamo homoseksualnosti, tega pa posebej tudi ne preperečujemo. Verjetno z razvitostjo pridejo tudi deviantni pojavi: mamila, homoseksualnost« (Večer, 28. 2. 1993).

nadaljevati. Hkrati vpelje obrat, ki »nenormalno«, »bolezensko« prevede v »nemoralno«³ in »spolno drugače usmerjene ljudi« dokaj nedvoumno obtožuje moralne izprijenosti oz. nagnjenosti k zlorabam. Ali to pomeni, da so geji in lezbijke izrodek družbe v biološkem, kulturnem in moralnem pomenu? Naj bi bili geji in lezbijke k spolnim zlorabam nagnjeni »po naravi«, zaradi »bolezni«, »okvar«, torej zaradi biološke (prirojene?) značilnosti ali istega patološkega biološkega procesa kot sama istospolna usmerjenost? Ali pa naj bi bili k zlorabam nagnjeni zgolj tisti, ki prakticirajo istospolno seksualnost? Ali je zloraba že sama istospolna seksualna praksa? Tudi sicer v obtožbah na račun istospolne usmerjenosti mrgoli kontradikcij; tako kot vsi predsodki so tudi predsodki do istospolne usmerjenosti, gejev in lezbijk polni logičnih nasprotij in nesmislov, a prav zato neizčrpen vir priločnih »argumentov« proti enakosti. Zakaj naj bi bil npr. govor o istospolni usmerjenosti nevaren, če je njen izvor biološki? Ker je »bolezen«, ki jo sicer povzroča »narava«, širi pa se z govorom?

Zgornja izjava je nekakšno nadaljevanje razprav o nizki rodnosti v Sloveniji, ki so dobile zalet sredi osemdesetih ter se tik pred večstrankarskimi volitvami in takoj po njih zgostile v nasprotovanju pravici do abortusa ter obtoževanju liberalne zakonodaje, feminističnih gibanj in feministk, pripadnic in pripadnikov drugih narodov SFRJ za »izumiranje« slovenskega naroda. Z zaostrovanjem političnih (strankarskih) bojev se je konec osemdesetih krepil družbeni vpliv »nacionalne inteligence«, z njim pa nacionalizem in tradicionalizem (gl. Mastnak, 1992). Rodnost Slovenk in predlogi za omejevanje reproduktivnih pravic so postali ena osrednjih političnih tem. Uradni dokument, ki je populacijsko politiko promoviral kot polje političnih bojev, je bilo delovno gradivo *Podlage prebivalstvene politike v SR Sloveniji* (september 1989). Ohranitev »narodove identitete« in »stabilizacija našega prebivalstva« je dokument opredelil kot ključna cilja populacijske politike (*Podlage prebivalstvene politike v SR Sloveniji*, 1989, 9). Hkrati je pozval k oblikovanju migracijske politike, ki bi bila usklajena s prebivalstveno, da ukrepi, ki bi povečali »stopnjo reprodukcije slovenskega prebivalstva«, ne bi vodili »v intenzivne imigracije« ter v priseljevanje nekvalificiranih in neizobraženih iz drugih republik in tujine (prav tam, 24); populacijska politika naj bi torej stimulirala rodnost Slovenk in Slovencev in hkrati destimulirala priseljevanje (predvsem manj izobraženih). Dokument je bil zaradi etnocentrizma in patriarhalnosti deležen ostrih kritik predvsem v tednikih *Mladina* in *Teleks* (gl. Knežević Hočevar, 2003, 2011). Po drugi strani pa je služil kot vir argumentov za omejevanje pravice do abortusa, stimuliranje velikih družin in restriktivno politiko priseljevanja.⁴

Istospolno usmerjenost so v kontekstu biološke in družbene reprodukcije v slovenskem parlamentu prvič

obravnavali deset let pozneje, leta 2001 v razpravah o noveli *Zakona o oploditvi z biomedicinsko pomočjo in zdravljenju neplodnosti* (v nadaljevanju OBMP). Novela je namreč predvidela možnost oploditve z biomedicinsko pomočjo tudi za samske ženske oz. ženske, ki niso v paru z moškim. Nasprotniki novele so poskrbeli za široko »javno razpravo« o pravici otroka do obeh staršev in škodi, ki da jo otrokom povzročajo čustveno oškodovane samske matere in matere lezbijke (gl. zapis 5. in 7. seje Državnega zbora, 2001; Hrženjak, 2001; Lesbo, 2002; Mencin Čeplak, 2005; Cukut Krilić, 2013). Nasprotniki novele so patologizirali samske ženske, se sklicevali na otrokovo dobro ter na idealizirano podobo družine kot skupnosti moškega in ženske in njunih bioloških otrok: otrok potrebuje mater in očeta, nihče nima pravice otroku odvzeti očeta, otrok ni pravica ženske; nevarno in družbeno ter politično neodgovorno je ženskam samim prepustiti vzgojo otrok, med drugim tudi zato, ker da producirajo nekvalitetne otroke, kot je izjavila poslanka, predsednica odbora Državnega zbora za zdravstvo, delo, družino in socialno politiko (sicer pediatrinja) (Delo, 1. 7. 2000, 7). Ker je Državni zbor kljub temu sprejel novelo, ki bi tudi samskim ženskam ne glede na njihovo spolno usmerjenost zagotovila dostop do postopkov oploditve z biomedicinsko pomočjo, so nasprotniki izsilili naknadni zakonodajni referendum, ki je ob 35-odstotni volilni udeležbi novelo zavrnil. Idealizirana/ideologizirana podoba srečne dvostarševske heteroseksualne družine je tako preglasila racionalne argumente, ki so se sklicevali na načelo enakosti in opozarjali, da nobena družinska struktura in noben zakon nobenemu otroku ne moreta zagotoviti sreče ter da novela zakona nobenemu otroku ne krati pravice do očeta.

V patriarhalni ideologiji so enostarševske in lezbične družine »problem« same po sebi – že s svojim obstojem rušijo družbeni red, utemeljen na binarnih spolnih delitvah, heteroseksualnosti in hierarhijah, vezanih na spol. Ni sporno to, da v prevladujoči spolni delitvi dela predvsem ženske skrbijo za otroke; problem je, če zanje skrbijo brez nadzora moških, predvsem pa to, da skrbijo tudi še za vse drugo in s tem na otroke širijo nedopustno ideologijo spolne enakosti. Ta patriarhalna retorika, pravi Enole (v Spike Peterson, 1999, 49), žensk ne obravnava kot akterk, temveč kot instrument za realizacijo programa, ki ga definirajo moški. Primer zgledne realizacije takega patriarhalnega reda so Otroške vasi SOS (SOS Kinderdorf). V teh vaseh oz. institucijah za sirote in otroke, za katere njihovi starši iz različnih razlogov ne morejo skrbeti, neposredno skrbijo izključno ženske (pari so redke izjeme, in še to le v nekaterih evropskih državah), praviloma samske, moški pa prevzemajo vloge direktorjev vasi, ekonomov, zdravnikov, svetovalcev (gl. Abebe, 2009). Delitev dela je torej nedvoumna, skladna z »naravo« moškega in ženske: neposredna skrb

4 Leta 2006 je podobne predloge za dvig rodnosti ponujala *Strategija za dvig rodnosti v RS*, ki jo je pripravilo Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve v vladi J. Janše.

za otroke in vzgoja sta nalogi žensk, vse drugo so moške zadeve. Natanko to je tisto, česar lezbijke (in samske ženske ne glede na spolno usmerjenost) ne morejo zagotoviti – na otroke prenašajo spolno in seksualno moralo, ki radikalno nasprotuje patriarhalni moralni.

Leta 2004 je predlog za legalizacijo istospolnih partnerskih zvez v Sloveniji izzval razprave, ki so obudile Dolenčevo tezo o homoseksualnih kot mrtvi veji na narodovem telesu in svarile pred apokaliptičnimi razsežnostmi učinkov morebitnega izenačevanja statusa istospolnih in raznospolnih partnerskih zvez. Izenačevanje naj bi namreč povzročilo porast istospolnih partnerskih skupnosti in istočasno znižanje rodnosti, posledica pa naj bi bilo poslabšanje »že tako nezavidljive generacijske slike slovenskega naroda« (Poslanska skupina SLS), če ne kar propad civilizacije. Poslanska skupina SLS je na primer resornega ministra opozarjala na to nevarnost z zgodovinskim zgledom – s propadom civilizacij, ki so priznavale »trajna in stabilna razmerja vzajemne podpore med osebama istega spola« (niso pa pojasnili, ali so te civilizacije po njihovem mnenju propadle zaradi nizke natalitete ali morda zaradi moralne degeneracije).

Nad razpravami o odpravi diskriminacije zaradi spolne usmerjenosti vseskozi visi vsaj impliciten očitok o moralni sprijenosti gejev in lezbijk, pa tudi zagovornic in zagovornikov enakosti nasploh. V razpravah o Družinskem zakoniku (2009–2011), v kateri so se ponavljali očitki iz razprav o noveli zakona o OBMP in zakona o legalizaciji istospolnih partnerskih zvez, je bila ta obsodba izrečena nedvoumno in na način, ki ima vse značilnosti sovražnega govora (gl. zapis 14. seje državnega zbora, 2010).

VZTRAJNO ISKANJE BIOLOŠKIH IZVOROV ISTOSPOLNE USMERJENOSTI

Vsako namigovanje, da je istospolna usmerjenost patološka, neheteroseksualke in neheteroseksualci pa moralno sprijeni, hkrati namiguje na biološke temelje istospolne usmerjenosti. Povezovanje istospolne usmerjenosti z biološkimi posebnostmi, če ne že kar z »okvarami« ali boleznimi, se zdi samoumevno vsaj toliko (ali celo še bolj) kot povezovanje spola in biologije. Medikalizacija in patologizacija, ki geje in lezbijke obravnava kot »nedolžne žrtve« igre narave, učinkujeta kot negativna sodba. Danes jo implicitno izrekajo raziskovanja bioloških/genskih izvorov istospolne usmerjenosti in s tem sprožajo številne dileme o motivih, raziskovalnih metodah in posledicah njihovih odkritij za »upravljanje življenja«.

Seksualno vedenje, kategorizirano kot »nenormalno«, je bilo včasih objekt medicinskega, še posebno

psihiatričnega nadzorovanja in raziskovanja. Danes se s tem ukvarjata vedi, ki dajeta vtis popolne vrednostne nevtralnosti, genetika in mikrobiologija, pri tem pa imata močno oporo v delu psiholoških vednosti (gl. npr. znanstvene revije *Archives of Sexual Behavior*, *Science*, *New Scientists*). Fausto-Sterling (1992, 2000), Lancaster (2006), Kaplan (2006) opozarjajo, kako zelo odmevno je vsako »odkritje« na področju genetike, celične biologije in delovanja možganov, ki razglša, da je izsledilo biološke izvore tistih razlik, ki tvorijo glavne osi podrejanja in dominacije, torej tudi spolnih in seksualnih. Vulgarni materializem, ki izhaja iz teze, da vse, kar človek dela, misli, čuti ... in celo družbena organizacija izvira iz telesa in ima v njem neposredne vzroke, je ključni element trdoživih mitov in vere, da odgovor na vse leži v »naravnem načrtu«.

Lancaster (2006, 2) govori o biološkem reduktivizmu, ki ga oživljajo »pripovedke o hormonih, bajke o evoluciji, fantastična genetika in ponovno rojeni znanstveni rasizem«. Po njegovem mnenju je eden od pogojev za razcvet bioreduktivizma odkritje genoma in trdovratno prepričanje (ali bolje vera), da je oz. bo mogoče vsak vidik človekovega vedenja pojasniti z določenim genom ali nizom genov, kar so kritične znanstvenice in znanstveniki sicer že zelo zgodaj ovrgli (gl. Rose, 2007; Lewontin, Rose in Kamin, 1984). Drugi pogoji so spremembe v akademski kulturi, ki je postala izrazito družbeno pasivna oz. neangažirana, kar v družboslovju na široko odpira pot sociobiologiji. Tretji pogoj sta neoliberalizem in z njim povezana negotovost, ki jo poskušamo omiliti z obujanjem tradicionalnih spolnih vlog in družinskih oblik, s stabilno seksualno željo – in z vero, da je oz. bo z odkritjem genoma končno pojasnjena neznozna kompleksnost sveta in življenja. Četrty dejavnik je po Lancasteru razcvet identitetnih politik, ki – pogosto nehoti, marsikdaj pa zavestno – obujajo esencializem.

V nadaljevanju navajamo samo najodmevnejše teze, ki v široki javnosti pa tudi v znatnem delu znanstvene in strokovne javnosti vzdržujejo in reproducirajo prepričanja o bioloških (genskih, anatomskih, hormonskih) izvori istospolne usmerjenosti, razlik med spoloma ter razlik med heteroseksualnimi in homoseksualnimi. Ena najbolj vztrajnih tez je teza o vplivu testosterona na razlike v organizaciji in delovanju moških in ženskih možganov. Te razlike naj bi bile »odgovorne« za spolno specifično vedenje in sposobnosti pa tudi za spolno usmerjenost. Razlike v anatomiji možganov, natančneje, v spolno specifični anatomiji in delovanju živčnega spleta *corpus callosum*, ki povezuje obe možganski polovici, naj bi pojasnile »resnico« stereotipa oz. predsodka o možačastih lezbijkah in poženščenih gejih. Fausto-Sterling⁵ (1992, 2000) opozarja na vrsto pomanjkljivosti v študijah, ki iščejo »se-

5 Anne Fausto-Sterling je profesorica biologije in študij spolov (ZDA), doktorirala je iz razvojne genetike.

6 Kaplan (2006) opozarja na (konceptualne, metodološke) omejitve raziskav, ki poskušajo človeško vedenje poenostavljeno pojasniti z genetiko, na pogosto zelo nizke standarde publiciranja rezultatov in neobčutljivost za posledice objav ter na zavajajoče ali celo napačne interpretacije rezultatov.

dež« spola in seksualnosti v hormonih in možganih, pa tudi sicer so bile te teze v zgodovini večkrat zavržene (gl. Pfannkuche, Bouma in Groothuis, 2009).⁶ Kljub temu se nanje sklicujejo številne znanstvene študije, strokovni in laični govori o izvoru (isto)spolne usmerjenosti, pa tudi medicinske obravnave gejev in lezbijk – da bi jih »spreobrnil«, gejem marsikje še vedno vbrizgavajo testosteron (Stein, 2005, 179).

S tezo, da je spolna usmerjenost povezana z delovanjem hormonov, se spogleduje vrsta raziskovalk in raziskovalcev kongenitalne adrenalne hiperplazije (KAH) (npr. Meyer-Bahlburg, 1999; Meyer-Bahlburg in dr., 2008; New, 2010). Gre za posebnost v delovanju encimov, ki kortizol sintetizirajo v skorjo nadledvične žleze (adrenalni korteks). Ta zato prekomerno izloča androgen, kar v končni fazi vpliva na bolj ali manj izražene posebnosti v razvoju zunanjih spolnih organov (pri ženskah npr. hipertrofija klitorisa, zraščenenost sramnih ustnic) pa tudi na višino glasu, rast itd. Omenjeni znanstveniki pa opozarjajo tudi na vedenjske razlike med ženskami s KAH in tistimi brez ter na možnost, da KAH zaradi prekomernega izločanja androgenov vpliva na razvoj istospolne usmerjenosti pri ženskah. Eden od tretmajev, ki naj bi preprečili razvoj teh simptomov, je vbrizgavanje kortikosteroida deksametazona v zarodek, pri katerem odkrijejo KAH. Tretma je po mnenju kritikov sporen iz več razlogov (gl. Fausto-Sterling, 2000). V našem kontekstu je posebno problematično dejstvo, da ga promovirajo tudi z obljubo o stranskem učinku deksametazona: ta naj bi namreč zmanjševal možnosti za razvoj homoseksualnosti pri ženskah in vplival na razvoj skladne ženske identitete (Meyer-Bahlburg in dr., 2008; New, 2010). Sporni postopek torej oglašujejo s sklicevanjem na tradicionalne norme ženskosti, hkrati pa patologizirajo odstopanja od teh norm.

Pri zagovornicah in zagovornikih enakosti zbuja podobno zaskrbljenost rezultati raziskav, ki oznanjajo, da so na sledi genu, posebni konfiguraciji genov ali nizu konfiguracij, ki naj bi bili »odgovorni« za seksualno orientacijo. Te raziskave hkrati napovedujejo možnost odkrivanja genskih izvorov homoseksualnosti že pri fetusu (gl. Stein, 2005). Tako Le Vay (1991) trdi, da je pri moških odkril predel hipotalamusa, katerega velikost naj bi bila povezana s spolno usmerjenostjo; Bailey in Pillard (1991) tezo o genskem izvoru homoseksualnosti utemeljujeta s statističnim podatkom, da je homoseksualnost med enojajčnimi dvojčki pogostejša kakor med dvojajčnimi oz. drugimi sorodniki; Hamer in sodelavci (1993) trdijo, da so odkrili poseben odsek kromosoma x, ki naj bi bil povezan z nekaterimi oblikami moške homoseksualnosti; leta 2005 naj bi pri pticah (!) odkrili poseben gen, imenovan »fruitless« (»fru«), in sicer v moški in ženski različici, ki naj bi določal paritveno vedenje in usmerjenost, ne pa spolne anatomije (Demir in Dickson, 2005). Vse

te raziskave izhajajo iz predpostavke, da je istospolna usmerjenost medicinski in/ali družbeni problem, ki ga ni treba le raziskati, ampak tudi rešiti. »Obljube« o »rešitvah« pa se nevarno spogledujejo s predpostavkami in načeli evgenike. Obljubljajo namreč, da bodo istospolno usmerjenost v primeru, če bodo potrdili njene genske izvore, lahko identificirali že pri fetusu in jo s prenatalnimi posegi z veliko verjetnostjo tudi preprečili, če ne celo odpravili – z abortusom (kot v primeru Downovega sindroma), s selekcijo »kontaminiranih« oplojenih jajčnih celic v postopkih umetne oploditve ali z zdravljenjem zarodka. Ne gre zgolj za nevarnost: posegi, ki naj bi preprečili istospolno usmerjenost, se po tihem že izvajajo (že omenjeni primer KAH).

ISTOSPOLNA USMERJENOST IN EVGENIKA

Manipuliranje z »genskim materialom« in nove možnosti, ki jih nakazujejo raziskave v genetiki, sprožajo vrsto etičnih pomislekov in asociacij na rasistične evgenične prakse. Genetika in evgenika, o katerih Rose (2007) zaradi njune skupne zgodovine govori kot o zraščeni dvojčki, imata skupno zgodovino, njujni »dosežki« pa so dosegli vrh v nacističnem čiščenju arijske rase. Kljub negativnemu prizvoku ima evgenika tudi med znanstveniki številne privrženke, ki ji skušajo povrniti ugled z nenehnim poudarjanjem, da sodobne evgenične prakse nimajo ničesar skupnega z rasističnim nacističnim programom. Hkrati pa hvalijo njihov prispevek k izboljševanju »kvalitete potomstva« – zanje nista sporni niti predpostavka o genskem izvoru družbenih problemov niti strategija reševanja teh problemov.

Na tem mestu ne moremo predstaviti celega spektra evgeničnih praks, ki jih uvajajo populacijske politike (več o tem npr. gl. Akhter, 1992; Yuval-Davis, 1997; Rose, 2007); omejujemo se na tiste, ki jih Rose (2007, 14) imenuje *potrošniška evgenika*. Rose (2007) s pojmom potrošniška evgenika označuje postopke biotehnoško podprte prenatalne selekcije, katerih cilj je »kvalitetno« potomstvo, izvajajo pa se s privolitvijo ali celo na zahtevo bodočih staršev.⁷ V tem se bistveno razlikujejo od nacističnega programa – tega so uveljavljali v imenu države, potrošniška evgenika pa naj bi bila izraz reproduktivne svobode. To svobodo skladno z novo biomedicinsko etiko podpira sistem genskih preiskav, »nepristranskega« informiranja o genskih tveganjih in o tem, kako preprečiti rojstvo otroka z genskimi »okvarami«. Tam, kjer se je vsaj deloma ohranil sistem socialne države, te postopke financirajo z javnimi sredstvi in so tako relativno dostopni. Seveda pa je porabo javnih sredstev treba upravičiti. Običajen kriterij legitimnosti porabe javnih sredstev je razmerje med stroški in koristmi. Po tem kriteriju so evgenični programi koristni, če pripomorejo k manjšemu številu otrok z diagnozami, ki

7 H. Rose v tem kontekstu navaja primer oglaševalne kampanje v ZDA, ki je na eni od ameriških fakultet (Ivy League) vabila 175 cm visoke študentke z visokimi dosežki na standardiziranih sprejemnih testih, da prodajo svoje spolne celice.

finančno obremenjujejo socialni in zdravstveni sistem. To pomeni, opozarja Rose (2007, 18–19), da je država še kako vpletena v evgenične projekte. Dodamo lahko še, da je vpletena tudi, če ne prispeva sredstev za raziskovanje, preglede, svetovanje in posege. Vpletena je s tem, ko evgenične prakse dopušča, predvsem pa jih s svojimi politikami izključevanja celo spodbuja (več o tem v nadaljevanju).

Reproduktivna svoboda ženski ponuja »izbiro«, hkrati pa ji nalaga odgovornost za druge/ga – tako kot vsaka pravica in svoboda nasploh. Ta odgovornost je še posebno velika, kadar se mora ženska odločati o postopkih selekcije ali medicinskih posegov v zarodek, kadar se torej ti postopki izvajajo na njeno zahtevo ali z njenim privoljenjem (Rožman, 2013). V našem primeru si lahko predstavljamo dilemo nosečnice, ki sicer zagovarja enakost ne glede na spolno usmerjenost, izvid genske preiskave pa ji napove, da bo njen otrok oz. lezbijka. Če se odloči, da bo rodila, tvega, da bo otrok trpel zaradi diskriminacije, tvega tudi obsodbo, da ji ni mar za otrokovo srečo. Po drugi strani pa se zaveda, da z odločitvijo za postopek selekcije aktivno sodeluje v procesu stigmatizacije vseh, ki prestopajo normo heteroseksualnosti. S podobno dilemo se soočajo mnogi geji in lezbijke, ki razmišljajo o starševstvu. Tudi številni med njimi so prepričani, da odločitev za starševstvo ni odgovorna, ker da nihče nima pravice otroka zavestno izpostavljati stigmati (gl. izjave gejev in lezbijk v Švab in Kuhar, 2005). Ta argument bi bilo mogoče interpretirati kot simptom samodiskriminacije, ki je posledica zakonske in družbene diskriminacije na osnovi spolne usmerjenosti.

Prepričanje, da je genski inženiring zgolj v službi reproduktivne svobode, temelji na spregledu družbene in politične ravni dilem, s kakršnimi se sooča ženska, ko izve, da je s fetusom nekaj »narobe«. Odločitve so namreč v veliki meri odvisne od njene ocene, ali bi sploh lahko preživljala otroka, ki bi potreboval posebno nego. Če država s svojim sistemom socialnega varstva ne zagotavlja ustrezne podpore, je vsak govor o svobodi odločanja samo lahkotno premeščanje odgovornosti na posameznico (prim. Zaviršek, 2000). Res ne moremo govoriti o prisilnem, državno vodenem evgeničnem programu, pravi Rose (2007), vendar pa je v neoliberalni kulturi, ekonomiji in družbi evgenični pritisk tako močan, da nenehno sproža vprašanja o tem, ali je fetus dovolj dober za nadaljevanje nosečnosti. Še izrazitejši je problem v državah, kjer državna administracija (običajno ob podpori mednarodnih finančnih skladov) izvaja politiko omejevanja rojstev. Kot opozarja Akhter (1992), tu sploh ne gre za uveljavljanje »reproduktivnih pravic«, ampak zgolj za strategijo omejevanja rojstev, katere ciljna populacija so slabo informirane ženske.

»Klinična genetika kot Janus kaže en obraz pacientki in drugega državi,« pravi Rose (2007). Na eni strani razume željo pacientke, da rodi zdravega otroka, otroka, ki bi bil opremljen s kar največ možnostmi in pogoji za dobro življenje, na drugi pa nalogo države, da hkrati varuje reproduktivno svobodo in svoj proračun. Te želje in naloge bi lahko bile skladne – če bi obstajal konsenz o vprašanju, kaj/kdo je vredno/vreden življenja. Vendar je ta konsenz bolj zamišljen kot dejanski. Mogoče bi se res večina ljudi strinjala s tem, da je kriterij, na osnovi katerega bi presojali o dopustnosti uporabe postopkov genskega inženiringa, zagotavljanje zdravja, ali kot pravi Stein (2005, 189), preprečevanje rojstva otrok z resnimi motnjami, ki »dramatično znižujejo življenjsko dobo, povzročajo trpljenje in znižujejo kvaliteto življenja«. Na osnovi tega kriterija bi kot nedopustne obravnavali tiste posege, katerih cilj je zgolj kozmetične narave ali »preprečevanje« trpljenja, ki bi ga lahko povzročil odklonilen odnos družbenega okolja. Po tem kriteriju prenatalna selekcija na osnovi spola in spolne usmerjenosti ne bi bila dopustna; če ljudje določenega spola ali spolne usmerjenosti trpijo pogosteje kot drugi, je to posledica stigme, zavračanja s strani družbenega okolja, diskriminacije, ki jo proizvaja kultura, ne pa spola ali spolne usmerjenosti same po sebi.⁸

Dileme v zvezi s selekcijo na osnovi spolne usmerjenosti so aktualne, čeprav ni niti resnih znanstvenih dokazov o biološkem oz. genskem izvoru istospolne usmerjenosti, še manj pa tehnologije za selekcijo ploda ali zarodka, ki naj bi ga »ogrozala« potencialna istospolna usmerjenost. Stein (2005), ki dvomi o znanstvenih »dokazih« o genskih izvorišnih homoseksualnosti, še bolj pa o uspešnem razvoju selekcijskih tehnik, pa opozarja tudi na nevarnost, da bi ljudje uporabljali postopke selekcije, četudi ne »delujejo« oz. ne bi »delovali«. Pravzaprav o učinkovitosti takih tehnik sploh ne bi mogli zanesljivo presojati, že zaradi banalnega dejstva, da ni nedvoumih kriterijev, na osnovi katerih bi presojali človekovo spolno usmerjenost. Stein opozarja na nevarnost, da bi ljudje še pogosteje prikrivali istospolno usmerjenost, če bi vedeli, da so bili podvrženi tretmajem, ki naj bi zagotovili razvoj heteroseksualnosti. Razprave o etičnih vidikih prenatalne selekcije in preprečevanja razvoja istospolne usmerjenosti torej niso zgolj razprave o hipotetičnih vprašanjih.

Stein se v svoji razpravi kljub temu spoprijema z vrsto hipotetičnih dilem, ki bi nastopile, če bi postale tehnike selekcije splošno dostopne. Dileme, o katerih razpravlja, izhajajo iz predpostavljanih učinkov morebitne legalizacije, dostopnosti in uporabe takih tehnik. Že sama dostopnost in uporaba postopkov selekcije bi bila izraz radikalne podreditve normam heteroseksualnosti, pristajanje na skrajno ideologijo, ki istospolno usmerjenost obravna-

8 Naj na tem mestu samo opozorimo, da Steinov kriterij ne razreši dilem v zvezi s »selekcijskimi« posegi. Tudi k »trpljenju in zniževanju kvalitete življenja« zaradi t. i. resnih motenj praviloma ključno prispevata prav nerazumevanje družbenega okolja, predvsem pa družbena organizacija, ki izhaja iz načela uporabnosti človeškega bitja.

va kot problem, ta problem pa bi bilo treba v kali zatreči – z odstranitvijo ali »zdravljenjem« zarodkov, potencialnih gejev in lezbijk. Dostopnost in uporaba postopkov selekcije bi še utrdila prepričanje, da je istospolna usmerjenost motnja in zato upravičeno podvržena medicinskim postopkom, kar bi še poglobljalo stigmatizacijo, diskriminacijo, sovražnost. Ustvarili bi začaran krog, ki bi v imenu svobode znanstvenega raziskovanja, razvoja tehnologije in reproduktivne svobode istospolno usmerjenost potisnil med napake narave, ki smo jih dolžni odpravljati. Zaradi diskriminacije in predsodkov bi bili verjetno številni bodoči starši (tudi marsikateri med tistimi, ki sicer zagovarjajo enakost ne glede na spolno usmerjenost) pripravljene pristati na evgenične postopke – v imenu blaginje otrok. Starši, ki teh postopkov ne bi izbrali, pa bi bili označeni za neodgovorne.

Prav potencialna izpostavljenost stigmatizaciji oz. sklicevanje na blaginjo otrok je v Sloveniji najučinkovitejši in zato tudi najbolj zlorabljen »argument« proti možnosti umetne oploditve samskih žensk (še posebno lezbijk) ter proti zakonskemu izenačevanju raznospolnih in istospolnih družinskih skupnosti, zlasti na področju posvojitve. Sklicevanje na blaginjo otroka je tipičen performativ, saj vnaprej stigmatizira vse, ki zagovarjajo zakonsko priznavanje pluralnosti družinskega življenja, še bolj pa tiste, ki dejansko živijo v skupnostih, odstopajočih od ozke norme, ki je utemeljena na spolni hierarhiji, zapovedani seksualnosti in poveljevanju bioloških vezi.

Stein potencialno možnost izbiranja oz. določanja spolne usmerjenosti upravičeno primerja s postopki izbire spola zarodka. Kako se izogniti temu? S prepovedjo prenatalnega ugotavljanja genskih »predispozicij« za istospolno usmerjenost, podobno zakonski prepovedi prenatalnega ugotavljanja spola v indijski državi Maharashtra leta 1980 (Stein, 2005, 186)? Ali je sploh mogoče preprečiti takšne genske preiskave in ali bi bilo mogoče preprečiti uporabo postopkov selekcije, če bi jih dejansko razvili? Stein zagovarja radikalnejšo rešitev: prepoved tistih raziskav o bioloških izvorih spolne orientacije, ki bi vodile v dostopnost selekcijskih tehnik. Zaveda se logične šibkosti svojega argumenta (prepoved zaradi potencialnega učinka), zaveda se tudi, da je lahko razvoj selekcijskih tehnik stranski rezultat drugih študij, pa tudi tega, da že same znanstvene študije o izvorih spolne usmerjenosti škodujejo družbenemu statusu vseh, ki prestopajo normo heteroseksualnosti. Prepoved etično spornih raziskav in postopkov genskega inženiringa običajno zavračajo s sklicevanjem na svobodo raziskovanja – kakor da znanstveni status kake dejavnosti zagotavlja tudi ideološko neobremenjenost raziskovalk in raziskovalcev oz. raziskovalnih vprašanj in načrtov ter interpretacij raziskovalnih rezultatov; kakor da so raziskovalna vprašanja stvar »čiste discipline«, »čistega raziskovanja«, ki nima ničesar opraviti z uporabnostjo, zdravim razumom, pragmatizmom, prihrankom, dobičkom, razmerji moči in gospodstvom.

ZAKLJUČEK

Vidnost lezbijk in gejev, enostarševske in istospolne družine, dostopnost abortusa in umetne oploditve so izraz demokratičnosti in učinkovitosti emancipacijskih bojev. Hkrati pa je prakticiranje svobode na področjih, ključnih za upravljanje populacije, vedno znova tarča ideoloških protinapadov, ki vsiljujejo norme heteroseksualne spodobnosti, mite o naravni heteroseksualnosti, predstave o istospolni usmerjenosti kot socialno-medicinski motnji, o geju in lezbijki kot osebnostnem tipu. Prizanesljivost, brezbriznost, strpnost (torej bolj ali manj velikodušno »prenašanje«) ali kar odkrita sovražnost in celo fizična agresivnost do tistih, ki »kršijo« spolne in seksualne norme, so izjave o mejah sprejemljivosti. Tudi zakonske omejitve, ki ženskam brez stalnega moškega partnerja odrekajo pravico do oploditve z biomedicinsko pomočjo, istospolnim parom pa ne dovoljujejo posvojitve, so izjave o nesprejemljivosti. So rezultat razmerij moči v zakonodajnem telesu, »kompromis« na škodo načela enakosti in v podporo normam, o katerih se predpostavlja, da so skupne večini volilnega telesa.

Tudi raziskovanje bioloških (hormonskih, anatomskih, genskih itd.) izvorov istospolne usmerjenosti izhaja iz (ne)izrečene predpostavke, da je istospolna usmerjenost problem, ki ga je treba rešiti – da torej niso problematične spolna hierarhija in heteronormativnost ter iz tega izvirajoča diskriminacija, temveč prestopanje spolnih in seksualnih norm. Iskanje izvorov istospolne usmerjenosti je vpisano v ideologijo binarne spolne delitve in iz nje izhajajočo heteronormativnost, ki ju navidezna znanstvena nevtralnost legitimira in utrjuje. Del gejevskega in lezbičnega gibanja sicer navdušeno podpira gensko raziskovanje v upanju, da bodo znanstvena odkritja potrdila tezo o biološkem izvoru istospolne usmerjenosti. Taka odkritja naj bi geje in lezbijke, biseksualke in biseksualce, pa tudi travestite, transeksualke in transeksualce končno razbremenila »krivde« za spolno in seksualno »odklonskost« in moralno večino prepričala, da se vzdrži obsojanja. Gre za iluzijo, ki spregleda, da bi taka odkritja prej legitimirala neenakosti in tehnologije normalizacije, kot jo definira Foucault (1984), torej prilagajanje »patoloških« zarodkov, otrok in odraslih pričakovanjem heteronormativne družbe (tj. normifikacijo v Goffmanovem pomenu), kakor pa sprožila procese osvobajanja. Spregleda, da so biološke »nepravilnosti«, »posebnosti«, »okvare« praviloma objekt stigmatizacije, da vsaka patologizacija prej odpira vprašanja, kako patologijo preprečiti, odpraviti, prikriti, kakor pa vprašanje, kako zagotoviti enake možnosti. Številne znanstvene raziskave in »odkritja«, ki iščejo izvore »patologije«, v zadnji instanci predvsem nakazujejo možnost, da se vzpostavi red, diskriminacija pa se prepreči tako, da se preprosto odpravi »napaka«, ki naj bi povzročala neprimerno seksualno vedenje, ali pa – še enostavneje in brez tveganja neuspeha – da se odpravi kar sam sumljivi zarodek.

Meje možnega v genetiki se širijo s pomočjo zasebnega in državnega kapitala, meje dovoljenega pa se nenehno prestavljajo s pristankom pristojnih oblasti. »Ko postane katerakoli oblika genskega inženiringa nekaj običajnega, se neizogibno bližamo dnevu, ko bodo starši izbirali otroke, tako kot potrošnik v trgovini izbira avto.« (Stein, 2005, 180.) »Reproduktivne pravice« in »pravica do izbire« pa se že zdaj razumejo (tudi) kot

pravica do izbire genskega materiala in posegov v zarodek, ki naj bi karseda povečali možnost rojstva »popolnega« otroka.

V bojih za enakost izvori istospolne usmerjenosti niso pomembni. Kot pravi Fausto-Sterling (1992, 256), so boji za enakost politični boji, neodvisni od znanstvenih in kvaziznanstvenih hipotez in odkritij o izvorih homoseksualnosti.

HETERONORMATIVITY AND FERTILITY REGULATION

Metka MENCIN ČEPLAK

University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences, Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: metka.mencin-ceplak@guest.arnes.si

SUMMARY

Article is based on Foucault's thesis that regulation of sexuality is one of the key strategies of biopolitics. Author analyzes the role of heteronormativity in population politics and in researching origins of gender differences and sexual orientation. Empirical analysis is based on the data collected from political discussions on birth-rate, legal regulation of pregnancy and family and partner relationship rights, and from researches that tend to prove biological basis of gender differences and sexual orientation. Analysis confirms the hypothesis that behavioural conformity with patriarchal gender and sexual norms is one of the key criteria of person's worth, and one of the key criteria of defining population categories entitled to benefits and rights guaranteed by the state (e.g. artificial insemination, rights and benefits concerning family and partner relationships). Author points out that some researches in the field of medicine and genetics (discovery of human genome) support discriminatory regulations – in accordance with the article topic, she mainly problematizes the thesis that the sexual orientation is biologically determined, and the patologization of supposedly biological causes of the same-sex sexual orientation. Article warns that the patologization of the same-sex sexual orientation legitimized by science and scientific discourses implicitly legitimizes eventual eugenic practices. Namely, patologization confirms wide spread conviction that same-sex sexual orientation is anomaly that should be prevented, corrected, or that its potential damage to individuals (marginalization and discrimination) and to communities (negative impact on fertility rate and subversion of social order based on gender dichotomies and heterosexuality) should be reduced in some way or another. It opens up opportunities for enhancement eugenic practices - in the name of reproductive freedom and protection of supposed children's interest.

KEY WORDS: same-sex sexual orientation, heteronormativity, equality, discrimination, genetics, eugenics, freedom of choice

DOPISI, ZAKONI IN DRUGO GRADIVO

Delovno gradivo (1990): Podlage prebivalstvene politike v SR Sloveniji. Dokument št. 212-1/89-90, 5. 2. 1990.

Dobesedni zapisi sej državnega zbora (2001): 5. in 7. seja. [Http://www.dz-rs.si/si/aktualno/spremljanje_sej/dobesedni_zapisi_sej.html](http://www.dz-rs.si/si/aktualno/spremljanje_sej/dobesedni_zapisi_sej.html) (30. 6. 2005).

Dobesedni zapisi sej državnega zbora (2010): 14. seja. [Http://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/seje/izbranaSejaDt?mandat=V&seja=40%20032.%20Redna&uid=8AA1AD11E6238F94C12578FD004A2871](http://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/seje/izbranaSejaDt?mandat=V&seja=40%20032.%20Redna&uid=8AA1AD11E6238F94C12578FD004A2871) (17. 11. 2010).

Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve (2006): Strategije za dvig rodnosti v RS.

Poslanska skupina Slovenske ljudske stranke (2004): Pismo Ministrstvu za delo, družino in socialno politiko in ministru dr. Vladu Dimovskemu s prilogami A, B in C, 20. 1. 2004.

ČASOPISNI VIRI

Večer (1993): En sam, ki je ljubil moške, 28. 2. 1993.

Delo (1993): Izjava., 29. 5. 1993.

Delo (2000): Samske ženske z nekvolitetnimi otroki, 1. 7. 2000, 7.

Lesbo (2002): Enajst let države, enajst let homofobije, 17/18, 2002. http://www.ljudmila.org/lesbo/lesbo_1718not2.htm (7. 3. 2011).

Mladina (2005): Intervju z I. Boscarolom, 13. 3. 2005. [Http://www.mladina.si/93327/dolznost-vsakega-slovenca-je-da-poskrbi-najmanj-za-svojega-naslednika-ne-glede-na-zakonski-stan/](http://www.mladina.si/93327/dolznost-vsakega-slovenca-je-da-poskrbi-najmanj-za-svojega-naslednika-ne-glede-na-zakonski-stan/) (12. 9. 2011).

LITERATURA

Abebe, T. (2009): Orphanhood, Poverty and the Care Dilemma: Review of Global Policy Trends. *Orphan Care* 7, 2009, 1 (Special Issue). Essen, Duisburg-Essen University, Center for Social Work and Social Policy. [Http://www.socwork.net/sws/article/view/46/348](http://www.socwork.net/sws/article/view/46/348) (4. 4. 2011).

Akhter, F. (1992): The eugenic and racist premise of reproductive rights and population control. *Reproductive and Genetical Engineering: Journal of International Feminist Analysis*, 5, 1. [Http://www.finrrage.org/pdf_files/RepTech%20General/Eugenics_of_Population_Control_Akhter.pdf](http://www.finrrage.org/pdf_files/RepTech%20General/Eugenics_of_Population_Control_Akhter.pdf) (8. 6. 2011).

Bailey, J.M. & R. Pillard (1991): A Genetic Study of Male Sexual Orientation. *Archives of General Psychiatry*, 48. Belmont, 1089–1096.

Bobrow, D. & J. M. Bailey (2001): Is male homosexuality maintained via kin selection? *Evolution and Human Behavior*, 22, 5. Philadelphia, 361–368.

Cukut Krilić, S. (2013): Pomoč »naravi«?: O postopkih oploditve z biomedicinsko pomočjo v tiskanih medijih. *Annales, Series historia et sociologia*, 23, 2. Koper, 377–390.

Demir, E. & B. J. Dickson (2005): Fruitless Splicing Specifies Male Courtship Behavior in *Drosophila*. *Cell*, 121, 3. Maryland Heights, 785–794.

Elshtain, J. B. (1991): Sovereignty, Identity, and Sacrifice. *Social Research*, 58, 3. New York, 545–564.

Fausto-Sterling, A. (1992): *Myths of Gender: Biological Theories about Women and Men*. New York, Basic Books.

Fausto-Sterling, A. (2000): *Sexing the Body: Gender Politics and the Construction of Sexuality*. New York, Basic Books.

Foucault, M. (1984): *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*. Ljubljana, Delavska enotnost.

Foucault, M. (2000): *Zgodovina seksualnosti 1: Volja do znanja*. Ljubljana, ŠKUC.

Foucault, M. (2007): Seks, oblast in politika identitete. V: Šumič Riha, J.: *Življenje in prakse svobode*. Ljubljana, ZRC SAZU, 203–213.

Goffman, E. (2008): *Stigma: zapiski o upravljanju poškodovane identitete*. Maribor, Aristej.

Hamer et al. (1993): A Linkage Between DNA Markers on the X Chromosome and Male Sexual Orientation. *Science* 261. Washington, 1321–1327.

Hrženjak, M. (2001): Legitimiziranje neenakosti: Interpretacija magnetograma 7. izredne seje Državnega zbora in 5. izredne seje Odbora za zdravstvo... *Bilten Media Watch*, zima 2001. Ljubljana, Mirovni inštitut.

[Http://mediawatch.mirovni-institut.si/bilten/seznam/11/referendum/](http://mediawatch.mirovni-institut.si/bilten/seznam/11/referendum/) (9. 9. 2011).

Jalušič, V. (2002): Kako smo hodile v feministično gimnazijo. Ljubljana, Založba /*cf.

Kandiyoti, D. (1991): Identity and its Discontents: Women and the Nation. *Millennium. Journal of International Studies*, 20, 3. London, 429–443.

Kaplan, J. (2006): Misinformation, Misrepresentation, and Misuse of human behavioral genetics research. *Law and contemporary problems* 69. Durham, 47–48.

Knežević Hočvar, D. (2003): Medijska govorica o nacionalni reprodukciji v postsocialistični Sloveniji. *Teorija in praksa*, 40, 2. Ljubljana, 335–356.

Knežević Hočvar, D. (2011): Zamišljanje nacionalnega prebivalstva Slovenije v dokumentih o njegovi demografski obnovi. V: Petrovič, T.: *Politike reprezentacije v Jugovzhodni Evropi na prelomu stoletij*, (Kulturni spomin). Ljubljana, Založba ZRC, 22–59.

Lancaster, R. N. (2006): Sex and Race in the Long Shadow of the Human Genome Project. [Http://raceandgenomics.ssrc.org/Lancaster](http://raceandgenomics.ssrc.org/Lancaster) (11. 9. 2011).

Le Vay, S. (1991): A difference in the Hypothalamic Structure Between Heterosexual and Homosexual Men. *Science*, 253. Washington, 1034–1037.

Lewontin, R.C., Rose, S. & L. Kamin (1984): *Biology, Ideology and Human Nature: Not In Our Genes*. New York, Pantheon Books.

Mastnak, T. (1992): *Vzhodno od raja*. Ljubljana, Državna založba Slovenije.

Mencin Čeplak, M. (2005): Referendum proti načelu enakosti pred zakonom. V: Leskošek, V.: Mi in oni: nestrpnost na slovenskem. Ljubljana, Mirovni inštitut, 111–129.

Mencin Čeplak, M. & R. Kuhar (2010): Boji za enakost: Od diskriminacije homoseksualnosti do redefinicije družine. *Socialno delo* 49, 5–6. Ljubljana, 283–298.

Meyer-Bahlburg, H. F. (1999): What causes low rates of child-bearing in congenital adrenal hyperplasia? *Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism*, 84, 6. Chevy Chase, 1844–1847.

Meyer-Bahlburg, H.F., Dolezal, C., Baker, S.W & I. M. New (2008): Sexual orientation in women with classical or non-classical congenital adrenal hyperplasia as a function of degree of prenatal androgen excess. *Archives of Sexual Behavior*, 37, 1. Belmont, 85–99.

Mosse, G. L. (2005): Nacionalizem in seksualnost. Ljubljana, Založba *cf.

New, M. (2010): Description and Defense of Prenatal Diagnosis and Treatment With Low-Dose Dexamethasone for Congenital Adrenal Hyperplasia. *The American Journal of Bioethics*, 10, 9. 48–51.

Pettman, J. J. (1992): Women, nationalism and the state: Towards an international feminist perspective. Bangkok, Gender and Development Studies Unit, Asian Institute of Technology.

Pfannkuche, K. A, Bouma, A. & G. G. T. Groothuis (2009): Does testosterone affect lateralization of brain and behaviour? A meta-analysis in humans and other animal species. *Philosophical Transactions B R. Soc.*, 364. London, 929–942.

Rose, H. (2007): Eugenics and genetics: The conjoint twins. *New Formations, a journal of culture/theory/politics*, 60. <http://www.lwbooks.co.uk/journals/newformations/articles/60%20rose.pdf> (17. 11. 2010).

Rožman, I. (2013): Nevidna reproduktivna hendikepiranost žensk. *Annales, Series historia et sociologia*, 23, 2. Koper, 415–422.

Spike Peterson, V. (1999): Sexing Political Identities/Nationalism as Heterosexism. *International Feminist Journal of Politics*, 1, 1. Canberra, 34–65.

Stein, E. (2005): Choosing the Sexual Orientation of Children. V: Robertson, J.: Same-Sex Cultures & Sexualities: An anthropological Reader. Malden, Oxford, Carlton, Blackwell Publishing, 177–195.

Švab, A. & R. Kuhar (2005): Neznosno udobje zasebnosti – Vsakdanje življenje gejev in lezbijk. Ljubljana, Mirovni inštitut.

Velikonja, N. (2004): 20 let gejevskega in lezbičnega gibanja. Ljubljana, Društvo ŠKUC.

[Http://www.ljudmila.org/lesbo/raziskave/20let_kronologija.pdf](http://www.ljudmila.org/lesbo/raziskave/20let_kronologija.pdf) (15. 4. 2011).

Velikonja, N. (2011): Zgodovina aktivizma za legalizacijo gejevskih in lezbičnih partnerskih zvez v Sloveniji. [Http://www.ljudmila.org/lesbo/raziskave/ZgodovinaAktivizma.pdf](http://www.ljudmila.org/lesbo/raziskave/ZgodovinaAktivizma.pdf) (15. 4 2011).

Yuval-Davis, N. (1997): Gender & Nation. London, Thousand Oaks, New Delhi, SAGE.

Zaviršek, D. (2000): Hendikep kot kulturna travma. Ljubljana, Založba *cf.